

Čeština 14. stol.

Jde o **období jejího prvního velkého rozmachu**, které připomíná bohatá, stylisticky diferencovaná literatura (včetně přibývajících administrativních písemností, významného zdroje vlastních jmen a termínů). Tento rychlý nástup slovesné kultury čerpal z úspěšné minulosti: byl důsledkem politického i hospodářského vzestupu českých zemí za posledních Přemyslovců v druhé polovině 13. století, který po krátkém přerušení výrazně pokračoval za vlády Lucemburků. Stejně tak velká vnější kolonizace, započatá ve 13. století a prováděná především německy mluvícími kolonisty, končila až r. 1348 založením Nového Města pražského a teprve v tomto století se projevila její pozitivita. Totéž platí i pro nově založená města, jejichž rozvoj po období počátečního vzestupu nabral rychlejší tempo také až v druhé třetině 14. století. Až od 1380 začínají velké problémy, zemi postihla morová epidemie, ale jejím důsledkům už musel čelit Václav IV. (Karel IV. zemřel 1378).

Poměry v soudobé společnosti, viz přednáška.

Národnostní situace je výsledkem předchozího vývoje. Od počátku 14. století se vedle latiny začaly ve větší míře uplatňovat také němčina a čeština. Oba jazyky – nejprve němčina, od 1371 také čeština – pronikaly též do listin a jiných administrativních dokumentů a narušily tak monopol latiny (Bromová, Textová struktura nejstarších českých listin se zvláštním zřetelem k vývoji formuláře, 2009). Jazyk židovské menšiny neměl na tehdejší češtinu výraznější vliv.

Značný počet cizinců, z nichž nejpočetnější byli kolonisté mluvící německy, přivedla do českých zemí tzv. vnější kolonizace našeho území, která započala v 13. stol. Osídlovala především horské okraje našeho území. Němci žili na našem území už dříve, ale teprve v tomto období počíná na našem území česko-německý bilingvismus, a to zvláště ve městech na okraji i ve středu českého území. Doménou Němců byla těžba nerostů, takže v oblastech bohatých na rudy převažovali Němci (např. v Kutné Hoře.) V městském prostředí měl

bilingvismus velký vliv na slovní zásobu obou jazyků. Protože rozvrstvení českého a německého obyvatelstva mělo zčásti i sociální pozadí (městský patriciát byl převážně německý, chudší vrstvy české), sílil česko-německý národní antagonismus (jeho odrazy nacházíme např. Dalimilové kronice, v legendě o sv. Prokopu atd. Např. DAL „*Bude-li nad vámi cizozemec vlásti, nemoci bude dlúho váš jazyk trvati.*“). Na královském dvoře se stala němčina prestižním jazykem a v důsledku toho se poněmčila i část české šlechty: nové názvy hradů bývají německé – *Clingenberg* (dř. *Zvíkov*), *Sternberg* apod. a tato jména se stávala základem označení jejich rodových jmen, i když šlo původně šlechtu českého původu (Rožmberkové, Falkenštejnové apod.).

Nové výsady českého národa: a) přísaha Jana Lucemburského, že rádce i úředníky bude volit jen z řad Čechů (1318), b) Dekret kutnohorský (1409).

Hospodářský a politický vzestup a růst vzdělanosti souvisící s existencí Karlovy univerzity vytvořily příznivé předpoklady pro rozvoj české literatury. Prostředí, v němž kolem r. 1300 česká literatura vzniká, je trojjazyčné: **česko-latinsko-německé**.

Jistý dosah pro dějiny spisovného jazyka mělo **působení chorvatských mnichů** v nově založeném Emauzském klášteře, kam byli povoláni Karlem IV. Jejich bohoslužebným jazykem byla staroslověnština/csl. (psaná hranatou hlaholicí). V klášteře byla vytvořena řada hlaholských opisů českých textů (např. Česká bible hlaholská, viz edice Pacnerové a její díla vůbec), česká díla byla překládána do církevní slovanštiny chorvátské redakce (s lexikálními bohemismy) a naopak některé csl. texty tu byly přepsány latinkou. **Hlavní přínos: čeští vzdělanci měli možnost seznámit se se staroslověnštinou** (srovnání dvou slovanských jazyků).

Latina jako spisovný (kulturní) jazyk měla několikasetletou tradici. Uplatňovala se v dílech historických (např. Chronicon Aulae Regiae – Zbraslavská kronika), v legendách (O sv. Prokopovi zvaná Vita maior, latinská prozaická Legenda aurea Jakuba de Voragine atd.), v dílech vědeckých (vznikala na nově založené Karlově univerzitě).

Ve studentském prostředí vznikaly satirické latinské skladby. Známe jsou tzv. skladby makarónské, v nichž se střídá a rýmuje čeština s latinou (často záměrně s komickým účinkem): *Carmen prestet Deus celi*

v němžto by byl rozum celý...

Báseň nám poskytni, Bůh nebeský (Bože na nebesích)

Latina se uplatňovala též oblasti diplomatické, listinné a administrativní. Od 70. let 13. stol. existovala škola pro notáře na Vyšehradě. Jan ze Středy (†1380) sestavil sbírku latinských formulářů Summa cancellariae Caroli IV. Byl to vzor, podle něhož se sepisovaly listiny.

Němčina zaujímala v tehdejší společnosti významné místo, proto se prosadila i v literární tvorbě. Na dvoře Václava II. se zdržovali významní němečtí básníci, např. Ulrich von Etzenbach, autor německé Alexandreidy. Pod jejich vlivem psal německé milostné básně sám Václav II. Němčina se dostává také do městských listin, a to dříve než čeština – díky převaze německého patriciátu v některých městech. Vedení městských knih podle něm. vzoru (Kniha počtů města Brna 1345–1365).

Čeština se prosazuje v lit. tvorbě již od počátku 14. stol. Je jazykově jednotná, jejím základem je mluvený jazyk Prahy a středních Čech. Čeština je formově vyspělá a stylisticky diferencovaná; v souhlase s požadavky dobových latinských poetik byla schopna rozlišovat protiklad stylu vysokého a nízkého. Nejstarší dochované literární texty jsou veršované. Je to duchovní lyrika určená k recitaci, dále světská, převážně milostná lyrika. Lyrická díla se

vyznačují bohatstvím básnických strof. Velmi starobylá je též duchovní epika (nejstarší české legendy ze samého počátku 14. stol., např. leg. O Jidášovi, leg. O Pilátovi – okolo 1310 jejich nejstarší část, **svědectví o archaické češtině a nejstarším pravopisu**). Další epická díla z té doby, především veršovaný rytířský epos *Alexandreis* a *Leg. O sv. Kateřině*. Epika má od počátku odlišnou veršovou stavbu, převažuje osmislabičný verš se sdruženým rýmem.

V dochovaných verších je patrná snaha o dokonalou jazykovou formu, ale ideály dokonalé jazykové formy byly jiné než dnes. K důležitým prostředkům patřila **eufonie**. Významnou roli mělo hromadění slov obsahujících stejný základ.

*Ale jáz tě, otče, znaju
 hi ti, již mne známost mají,
 pro než si mě chtěl poslati,
 hi jimšto sem dal to znáti,
 by jim bylo tvé jmě známo
 zde v zemi hi v nebi tamo
 a milost tobú mně daná
 by ta byla jimi známa... LEGUM*

Stylistická diferenciace

Po stránce hláskoslovné a morfologické byla čeština jednotná. Jazykové prostředky k vyjádření protikladu vysokého a nízkého stylu pocházely z plánu **syntaktického a lexikálního**.

Alexandreida x **Kronika tak řeč. Dalimila**. (Obě poč. 14. stol.)

1. Plán lexikální

Vyšší styl Alx. .... nižší styl Dal. kronika
 (Předmluva – stylist. výše)

lexikální pestrost: přejatá slova – lat., něm., franc. původu
 hojně málo, jen když to vyžaduje téma

element, oř, kropieř 'ozdobná pokrývka na koně'
 viz dále

vlastní jména domácí i cizí

aktualizace děje na naše poměry Vlasta vypráví dívkám o boji
 s Alexandrem bojuje např. Mladota Kyra a Alexandra

pokusy o etymologie jmen

málo *Říp* od *zřieti* 'dívat se'

bohatá slovní zásoba

omezení na nepříznačové
 centrum slovní zásoby, tzn. na její
 nejstálejší část užívanou i v
 mluveném jazyce

bohatá synonymie – 7 výrazů pro válku.....maximálně synonym. dvojice

(*boj, bezpokojie, pobitie, pole, válnka, vojna, seč*) např. *oř-kóň*;
výjimečně 'válnka' – tam synonym
více: *boj, válnka, vojna, seč, sváda*
stereotypní opakování některých
obratů: *Potom Neklan s světa snide,*
jeho syn Hostivít na jeho
stolici vjide.
Hostivít kněz po tom snide,
Bořivoj na otcóv stolec vznide
stereotypně se opakují i slova:
Neklan – většinou jako *neudatný*

vzácné archaismy – záměrně

kmeticě, chlípati

deminutiva hojná (*živótek*)

hojná přirovnání

kopie stáchu jakžto třtie 'třtina'

vzácné archaismy – spíše jen vý-
pověď o době – *boniti 'strašit'*

málo – *synek, děřátko*

nápadné: časté užívání přísloví a
přirovnání: *mužě jako psy bíti*

Kto chce v domu škody zbýti,
ten nedaj jiskřě uhlem býti

prvky civilizační vrstvy slovní zásoby

z prostředí rytířského (*oř, puklér, helm*) –
vojenského: *bradaticě*

málo, jen obecně známé
bradaticě

gnómická trojverší: reakce na současnost,

autor vstupuje do děje:

Plodu nedá moklé pole,

a čest i v rozkoši vóle

nesedí na jednom stole.

2. Plán syntaktický

složitá souvětí s několikerým stupněm
závislosti

jednodušší větná a souvětňá stavba
řídící věta a 1 závislá
větší podíl parataxe

častější hypotaxe

(kníže Alexander)

Otčika juž nejmějše,

matky také nevidieše,

jedno mieše mistra svého,

najvěčého světa seho,

jemuž jej byl král poručil,

by jej čsti, múdrosti učil.

Jeden mu Duryňka ukáza,

tomu jho chovati káza (Neklan)

řka: rozpomínaj se na jeho otcě

čsného,

jenž tobě mnoho dobrého

(činil).

přesahy

měly zpestřit stereotypnost gram.rýmů

Avšak ač v čem moje slova

zblúdie, priezen jest vždy hotova,

nejsou téměř přesahy

*což by sprostného viděla,
by to svým pláštěm zastřěla.*

často přímá řeč, její pomocí se rozvíjí děj
střídání oznamovacích, tázacích, zvolacích vět

pestřejší soubor spojovacích prostředků x stereotypní
v obou dílech spojky odrážejí dobové možnosti, mají i archaismy
vůz 'jak'

3. Vynalézavé rýmy

často

*Ti přezem mají na vezření,
a srdce vždy zloby miení;
obličej mají pokojný,
a myslce (dem.!) vždy žádá vojny.*

donidž 'dokud'

většina rýmů gramatických, tzn., že
se rýmují koncovky stejných gr.kat.

*Páni po koňu pojedú,
až Bieliny řěky dojedú.
Podlé té řěky kuoň poteče,
na jednu úlehl přiteče...*

závažná sdělení jsou spojena stejným rýmem,

viz gnómická trojverší

pravidelný osmislabičný verš

verš o proměnlivém počtu slabik
průměr kolem 8

Styl je dán látkou a adresátem:

předjímá příchod prózy

V Alx. jde o příběhy známé, sloužily k pobavení, k pozdvižení rytířského ducha. Je to dílo vysokého stylu určené do náročného šlechtického prostředí.

Dal. kronika – zaujatě předváděla české dějiny – v popředí je snaha vyložit co nejzajímavěji a nejpřesvědčivěji české dějiny. Exkluzivní forma nebyla volena proto, aby neodváděla pozornost od obsahu.

Obdobný protipól tvoří Život sv. Kateřiny a Leg. o sv. Prokopu.

Život sv. Kateřiny

Pro náročného čtenáře

(Obě z pol. 14. stol., ale KAT je opis z konce 14.stol.)

Leg. o sv. Prokopu

pro prosté publikum

1. Lexikální plán

Bohatá slovní zásoba:

snaha o neotřelé vyjadřování.

Příznakové vrstvy:

nepříznakové centrum sl. zás.

Jediná příznaková vrstva -

oblast náboženská – přejaté

výrazy z lat. a řeč. – *klášter*,

manstýř 'klášter', *opat*

- Synonyma *kat-mukař-stínač-mučec-masař*...jen dvojice – *hynšt* - *kůň*

KAT - antonyma – často spojovaná do dvojic – *krásný-li jest, či nekrásný* (asi 20 veršů)

- archaismy – slova doložená v č. jen z této památky, jinak jsou doložena ve stsl.; je vidět, že je autor užil záměrně (*haditi* 'tupit', *batoh* 'důtky')

- hojné autorovy neologismy – *mučec*, *bláha* 'blaženost', *časovati* 'měřit čas', *čirě* 'čirost'); **klad** – respektuje slovtvorné zákonitosti češtiny; tato slova svědčí o jeho tvůrčích schopnostech a záměru vyjadřovat se exkluzivně, neotřele.

- slova emocionálně zabarvená – *otčík*, *srdéčko*, *vlásky*, *ručičě*, *hlavicě* 'ručička, hlavička'

- terminologie drahých kamenů v souvislosti s popisem komnaty

jochant 'hyacint', *margarit* 'perla' - to by pro prosté lidi nebylo;

- dialektismy – nejsou v dobových skladbách obvyklé; podobná slova dnes nacházíme na Moravě – *čila* 'chvíle', dnes mor. *fčil*, *meslo* , 'pruh'

2. Syntaktický plán

- Složitá souvětí s několikerou..... PROK téměř dvojí závislost nemá závislostí

- interpozice – jen v KAT.; prostředek vys. stylu: *Řechu k sobě: „Nikte živý*
- *nám, což o téj kráse diemy,*
- *obak=v žádném případě o niež obak nepoviemy,*
- *přísně=skutečně jakž jest přísně, neuvěří“.*

.....převažuje: jednoduch. větná skladba parataxe

- množství přesahů – znak vysokého stylu

.....hranice vět se téměř kryjí s hranicemi veršů

*A takto se potom stane:
jiné kniežě po Břecislavovi vstane,
tomu bude jméno Sbyhněv,
ten ukáže nad vámi svůj hněv.*

KAT. **rýmy** vynalézavé i gramatické: *úhledí – sedí, lásky – vlásky, draží – paží, z vrátka – děťátka*; vynalézavé jsou dost početné.

-osmislabičný verš ..... osmislab. verš není pravidelně dodržován

převažuje nenápadný rým gramatický *nemocni-malomocni, prohlédáše-uzdravováše;*

Snaha o exkluzivní vyjádření

stylová obdoba s Dal. kronikou, vlastenecké zaměření

Nižší styl je ve stč. poezii 14. stol. více zastoupen. Patří sem např. satiry Hradeckého rukopisu, satiry Smilovy školy z konce 14. stol. V těchto dílech přibývá k rysům dříve jmenovaným časté užívání dialogů a s nimi řada prvků mluveného jazyka. Zvláštní postavení tu zaujímá hra *Mastičkář*, v níž je napodobován dobový mluvený jazyk s vulgarismy i něm. přejímkami.

Mastičkář je zlomek velikonoční hry, která vznikla z liturgických, tj. bohoslužebných obřadů, zejména rozvedením některých jejích scén. Autor napodobuje mluvený jazyk: 1) opakováním slov (*sed' mistře, sed'*), něm. prvky tehdejšího konverzačního jazyka (*drbiti, dík, škoda, puška* něm. *Büschel* 'nádoba'), užívá lidové výrazivo včetně známých něm. i českých vulgarismů (*kdýkat* 'osopovat se na někoho'). Prostředky mluveného jazyka chce autor věrně

zachytit všední život. Rozpustilost mastičkářských scén je v protikladu k vážným zbožným výjevům, které jsou do mast. scény vsunuty. Jde o záměrné využití lidového jazyka v protikladu k vybroušenému jazyku exkluzivní latiny (latinské verše tří Marií).

Shrnutí o poezii: je pro ni charakteristické velké stylové rozpětí. Hlavními stylovými prostředky jsou výběr lexika a syntaktická stavba. Hláskosloví a tvarosloví je ještě jednotné, v dílech se poměrně rychle odrážejí jejich změny – zejména hláskové.

Próza – její začátek v polovině 14. stol. První dochovaná díla: sbírky legend *Pasionál* a *Životy sv. otců*. Poté se próza rychle rozvíjí, stylisticky diferencuje a syntakticky zdokonaluje. Při tom hraje důležitou roli literatura překladová (zvláště legendy a cestopisy). Stylisticky exkluzivní skladba *Tkadleček* z poč. 15. stol. – významné dílo vysokého stylu. Užívá podobných prostředků jako KAT. Je to skladba lexikálně pestrá, často bývá upozorňováno na využívání právní terminologie, rozvinutá synonymie, synonymní paralelismus je tu nejčastěji rozváděn do trojice: *zahyň, zmizej i propadni se; křič a volaj a úpěj...* Má formu dialogu, ale je syntakticky složitá. Je stavěna přehledně, spoj. prostředky jsou moderní.

Za zakladatele **odborného stylu** je považován Tomáš Štítný. Jeho první odborná díla vznikla v poslední třetině 14. stol. Štítný stál před nelehkým úkolem: pomocí dobových prostředků česky vyjádřit abstraktní tematiku filozofickou a etickou. Bylo třeba najít vhodné ekvivalenty pro lat. odborné termíny a najít srozumitelné a jednoznačné syntaktické konstrukce, jejichž pomocí by tlumočil složité myšlenkové vztahy. Tyto otázky úspěšně vyřešil, a je oceňováno, že přitom ještě usiloval o estetickou stránku svého projevu, svědčí o tom rytmické klauzule větných celků. – konec souvětí je naznačen rytmicky.

Čeština v oblasti administrativní

První svědectví o administrativní a právní češtině podává **Knihy rožmberská** (rkp. z počátku 14. stol.). VIZ NESČ. Dílo bylo postupně obměňováno a doplňováno, takže představuje poněkud časově nesourodý soubor předpisů. Ale její právní terminologie už byla zčásti ustálena, neboť řadu stejných termínů nacházíme i v právnických dílech mladších – v Právech

zemských českých Ondřeje z Dubé nebo v Řádu práva zemského. Tyto mladší práce zároveň podávají svědectví o tom, jak se spisovná čeština rozvíjela syntakticky. Od jednoduché syntaktické skladby v Knize rožmberské (většinou jde o paratakticky řazené jednoduché věty, pokusy o složitější výklad nejsou moc úspěšné) až k rozvinuté větné stavbě a dobře konstruovaným souvětím dříve jmenovaných děl mladších. Kniha Rožm.: *Z děvojsva odjetie trój póhon. Z únosby trój póhon. Z hlavy trój póhon; právo s meči sědati.*

V dalším vývoji se právní terminologie obohacovala jednak v důsledku přirozeného vývoje a zdokonalování právní soustavy, jednak v důsledku prolínání práva domácího s právem, které přinesli cizí kolonisté. Např. ke starému termínu *hlava* 'vražda' (už bohemikum ve 13. stol.) přibýly dva další, a to *mord* a *vražda*. Termíny *hrdost* 'skutek nepravý, z hrdosti vykonaný, svévolně učiněná škoda', *nárok* 'nařčení z čeho, žaloba' jsou doloženy již ve 13. stol. Právní terminologie se obohacovala též vlastním tvořením (*zpeněžití*), dále přejímáním z latiny (hlavně v oblasti církevního a veřejného života) – *persona*, *karta*, *registra* [rejstra], z toho *lejstra*, *majestát*, z němč. (*glejt*, *mord*, *kšaft*, *rychtář*, *ortel* – hlavně reálie z prostředí městského). V procesu doplňování terminologie je patrný vyšší stupeň abstrakce – tvoří se souhrnná pojmenování (*skutek*).

České listiny: Nejstarší – listina novoměstského měšťana Petra Neumbergera v r. 1371, ale více se čeština šíří až v listinách od 90. let 14. stol.

Lexikální obohacování češtiny ve 14. stol.: Její slovní zásoba se intenzivně rozvíjela, a to v nejrůznějších oblastech. Obohacovala se:

1. **Přejímáním z latiny a němčiny**, z mluveného jazyka ve městech a z mluveného jazyka vyšších šlechtických kruhů, takže jde především o slova z těchto dvou prostředí (*halžě* 'náhrdelník', *frejjeř*, *klejnot* 'klenot', *kvalt*), např. řada slov z prostředí šlechtického a rytířského (*šikovati*, *helm*, *pancieř*), mnohdy jde o termíny němčinou jen zprostředkované (*kropieř* 'ozdobná pokrývka na koně'), německého původu jsou často názvy živností a řemesel (*helměř*, *konvář*, *apotekář* < lat., *herynečník*) a přirozeně též termíny související s těžbou a zpracováním kovů (*šmelcěř*, *mincmistr*).

Vznikaly české ekvivalenty latinských termínů filozofických nebo obecně abstraktních: *forma* = *tvář*, *tvářnost*, *spůsob*, *spůsob*; *perfectus* = *dokonaný*, *dokonalý*;

specialis = *vláščí, zvláščí, oblaščí, vláštní, zvláštní*. K budování filoz. terminologie přispěl Štítný. Termíny sám i tvořil: *medius* = *středuji, lišicě* 'odlišování'.

Důležitou roli sehrál Emauzský klášter. Chorvatští mniši překládali různá díla do csl. a z nich se do češtiny dostala řada biblických výrazů.

Na KU se přednášelo latinsky; pro potřeby českých studentů vznikaly **terminologické příručky pro různé vědní obory**. Terminologické příručky Bartoloměje z Chlumce – Klareta měly usnadnit studentům porozumění latinsky přednášené látce. Klaret uspořádal seznamy termínů věcně a přizpůsobil pamětnímu učení, tj. vytvořil z nich verše (v hexametru). Český termín je vždy v bezprostřední blízkosti výrazu latinského. Termíny jsou spojeny slovy *dic* 'říkej', *est* 'jest', *das* 'dáš', *fiat* 'ať je' atd. *Bóh deus est, božstvie deitas, fortunaque štěstie*...

Jde o tři slovníky – Vokabulár – 731 veršů, Bohemár – 981 veršů, Glosár 2688 veršů. Když se jednalo o věci konkrétní, byl překlad latinských slov do češtiny snadný: *Pisciculus* *rybka, piscis* *ryba, plotice foca*..., ale např. oddíl o gramatice už přinášel velká úskalí. To proto, že o gramatice dosud nikdo česky nemluvil ani nepsal. Velké množství slov, hlavně abstraktních termínů, tedy musel Klaret vytvořit sám. Např.: *Composicio das slozenie, diphtongus est dvojhlas*..., srov. český termín dvojhlas. Neznalost slovtvorných zákonitostí však často vedla k výtvarům neobvyklým, pro češtinu netypickým, až komickým: *Běhohvěd - planeta, chytromuž – sophista, mathematica – myšlečára*, ale mnohé termíny se používají dodnes: *záhněda* 'druh křemene', *brúk* 'brouk', *jepicě*... Pro gramatiku vymyslel termín *slovočtena*, ten byl nepodařený a nevžil se. Ale *čtena* jako název pro literu se aspoň načas ujal. Užíval ho pak Hus, srov. *čtenář*, tj. *literatus*. Klaret si oblíbil některé přípony, jako např. *-na, -en, -ák* nebo *-olt*. Jimi pak odvozoval nová slova mechanicky, protože neznal české slovtvorné typy: *kobylečna* 'hmyz kobylka', *hlavona* 'kapitola', *ústák* 'člověk s velkými ústy'. Kuriózní příponou *-olt* se zase odvozovaly názvy podivných živočichů: *mucholt, pruholt, zubolt*.

Klaret v některých případech překládá hebrejské n. řecké slovo jinak než jeho latinský ekvivalent: *él* – *bog, deus* – *bóh, hagios* – *svet, sanctus* – *svatý*. Jak vyplývá z příkladů, ekvivalenty hebrejského základu mají povahu paleoslovenismů charvátské redakce. To svědčí o jeho kontaktu s Emauzským klášterem.

Ale přes mnohé neúspěchy, udělal Klaret důležitý krok k tomu, aby se o vědě začalo psát česky. A to se brzy také stalo. Čeština se jako první mezi středověkými slovanskými jazyky stala nástrojem vzdělání, a to ještě ve 14. stol.

Dialektismy pronikají do stč. děl jen ojediněle. Častější jsou jen v textech psaných na Slovensku, kde čeština vystupovala ve funkci spisovného jazyka.

V této souvislosti zaujímá významné místo Život sv. Kateřiny, protože představuje nejvýznačnější památku s moravskými dialektismy. Jsou to 1) podoby *hladse, sladse, matsě* místo *hladce, sladce, matce* apod. (na Zábřežsku a Litovelsku dochází k obdobné změně, ale jen po retnicích – *v chalópse*); 2) tvary *radoščemi, miloščemi* se vyskytují rovněž na Zábřežsku a Litovelsku; 3) lokalizovatelné na Moravu jsou rovněž tvary *v časi, v krási*; 4) na původ mimo centrum národního území ukazují doklady s dosud neprovedenou přehláskou 'u > i (*l'udé, tis'úc*). Ve středu území už byla v té době změna patrně provedena. 5. Lex. dialektismy – *číla* 'čas', srov. mor. *včil* atd.

Jihočeské nár. prvky zase nacházíme v písni *Dřevo se listem odievá* (např. protetické *h-* před znělými konsonanty – *hřeže, vsuvné j- – jdivím se tobě*).

Období pravopisu spřežkového – 14. stol.

Spřežkový pravopis řeší nedostatek latinských písmen pomocí spřežek. K označení potřebné hlásky sprahoval dvě nebo tři písmena, jejichž kombinace nebyly v češtině běžné (*cz*, *chz*). Spřežkový pravopis s prvky diakritického pravopisu má dnes např. polština.

1. Starší (složitější) spřežkový pravopis se užívá v rozmezí let 1300–1340. Jeho základním rysem je důsledné rozlišování sykavek. Některé spřežky byly komplikované, takže mnohé zápisy jsou pro dnešní uživatele češtiny většinou nesrozumitelné (*chzazz*, tj. čas).

Spřežka/litera označuje hlásku

<i>zz</i>	=	<i>s</i> : <i>zzam</i> (sám)
<i>ʃ, ʃ</i> (= dlouhé <i>s</i>)	=	<i>š</i> : <i>lepʃim</i> (lepší)
<i>cz</i>	=	<i>c</i> : <i>czo</i> (co)
<i>chz</i>	=	<i>č</i> : <i>chzazz</i> (čas)
<i>z</i>	=	<i>z</i> : <i>mezi</i> (mezi)
<i>s</i>	=	<i>ž</i> : <i>siwot</i> (život)
<i>ch</i>	=	<i>ch</i> : <i>duch</i> (duch)
<i>rs</i>	=	<i>ř</i> : <i>morse</i> (moře)
<i>ie, ye</i>	=	<i>ě</i> : (tzv. jať) <i>chtyel</i> (chtěl)
<i>c</i> zvl. před <i>a, o, u, r</i>	=	<i>k</i> : <i>cozztel</i> (kostel)
<i>g</i>	=	<i>j</i> ; v přejatých slovech <i>g</i> : <i>gedno</i> (jedno), <i>z galiley</i>

Délka samohlásek se označuje jen zřídká, a to zdvojením příslušné samohlásky, přičemž se píše zpravidla nad sebou (*ktere^em*). - Spřežkový pravopis většinou neodráží tehdejší výslovnostní rozdíl mezi *i* a *y*. Obou písmen se užívá promiskue, nadto ještě označují hlásku (*yablek*).

Starší spřežkový pravopis je patrně dílem jednoho tvůrce nebo několika vzdělaných jedinců. Důsledně byl užit jen v nejstarších českých legendách, méně důsledně v nejstarších rukopisech Alexandreidy.

Příklad: Transliterace

Tu rsíechziú hi týem zamutkem
-ed,ʃi do zzwe ʃchziépownýczie...
- a plachziúczí pade nýczie...

Transkripce:

Tú řečú hi tiem zámutkem
 [š]edši do své ščěpovnicě...
 - a plačúci pade ničě...

S těmi slovy a v tom zármutku vešedši (vešla) do své štěpnice (sadu) a plačíc padla tváří k zemi. - stačí přeložit přibližně!

LEGENDA O P. MARIÍ Z POČÁTKU 14. STOL.

V ostatních textech té doby **se starší spřežkový pravopis neuplatňuje**. Doklady neliterární povahy (vlastní jména místní, osobní, termíny apod.) jsou i nadále psány **nejednoznačnou grafikou vycházející z primitivního pravopisu**, ale již méně pestrou a do jisté míry ustálenou, často v ní už nacházíme prvky mladšího spřežkového pravopisu.

Toponyma z období 1300–1340: (*č* není nikdy *chz*, *s* není nikdy *zz*!): *Telez* (Telč), *Cirnicz* (Černice), *Zablatie* (Záblatí), *Zeletaw* (Želetava), *Nyrzko* (Nýrsko), *Byscupicz* (Biskoupky), *Nassedlowicz* (Násedlovice), *Dalesicz* (Dalešice), *Oreschin* (Ořešín), *Slapanicz* (Šlapanice).

2. Mladší (jednodušší) spřežkový pravopis se formoval od začátku 14. stol., držel se – vedle nově zavedeného diakritického pravopisu – po celé 15. stol. a v jednotlivostech přežíval ještě v dalších stoletích (zvláště v rukopisech). Na rozdíl od staršího spřežkového pravopisu nerozlišuje sykavkové dvojice *s-š*, *z-ž*, *c-č*, zato více respektuje znělost hlásek (odlišuje *z-s*, *ž-š*).

Spřežka/litera označuje hlásku

<i>z</i>	=	<i>z</i> : <i>zly</i> ; <i>ž</i> : <i>zena</i>
----------	---	--

<i>s, ʃ</i>	=	<i>s: yasny, biʃkupi; ʃ: budes, ʃwecz</i>
<i>ʃʃ</i>	=	zejm. <i>ʃ: doʃfel</i>
<i>cz</i>	=	<i>c: dcery; č: czeʃt</i>
<i>rz</i>	=	<i>ř: rzyeka</i> (ně. řeka)

Ostatní prostředky zůstaly stejné jako ve starším spřežkovém pravopisu.

Transliterace:

Knyez Hoʃtywyt potom ʃnyde
Borzywoy na otczow ʃtolecw wznyde.

Transkripce:

Kněz Hostivít potom snide,
Bořivoj na otcův stolec vznide.

KRONIKA TAK ŘEČENÉHO DALIMILA

Kníže Hostivít potom zemřel, Bořivoj nastoupil na otcův trůn.

Vlastní jména místní: 1392 *Czernczyn* (Černčín), 1373 *Sadkow* (Sadkov), 1385 *Schach* (Šach), 1374 *Zeletiz* (Želetice), 1368 *Zhorzecz* (Zhořec), 1374 *Macow* (Makov).

Z této doby pochází jediná novočeská spřežka *ch*; byla už v latině, kde označovala *ch* v řeckých slovech (*charta* z *chártés*, tj. papír, papyrový list). Z dnešního hlediska se jeví jako nesystémová (tak ji hodnotí současné gramatiky češtiny).

Interpunkce je ve 14. stol. jen fakultativní záležitostí (častěji se jí užívá ve verších, zejména, jsou-li psány in continuo. Znaménko v textu je vždy jednoho druhu (buď tečka, n. šikmá čára, dvě tečky atd.) a slouží jako znaménko pauzové, tj. naznačuje pauzy ve výslovnosti. Ale už v této době jsou patrné vlivy latinské interpunkce.

První stopy teoretického zájmu o češtinu pocházejí z konce 14. stol. Jde o část traktátu o písni *Hospodine, pomiluj ny* z r. 1397. Jeho autorem je patrně Jan z Holešova. Autor vykládá text písni, opravuje chyby ve výslovnosti textu, vysvětluje význam slov, zejména paleoslovenismů *spas*, *žizň*, *mir* a označuje je jako výrazy charvátské (autor se hlásí k tomu, že je zná od chorvátských mnichů z Emauzského kláštera). V této souvislosti si připomeňme i kontakty Klaretovy s tímto klášteřem. Z toho plyne, že Emauzy hrály v počátcích jazykovědné bohemistiky důležitou roli.

Závěr: Spis. čeština se během 14. stol. rozvinula v literární, bohatě stylisticky diferencovaný jazyk. Opozici vysokého a nízkého stylu vyjadřovala pomocí prostředků lexikálních a syntaktických. V obou těchto plánech prošla výrazným rozvojem. Na konci století rozšířila své působení na oblast administrativní. Byla zapisována poměrně ustálenou grafickou soustavou. Působení slovanských mnichů v klášteře Emauzském inspiruje vzdělance z okruhu pražské univerzity k tomu, aby začali věnovat jazyku i teoretickou pozornost.

Vliv češtiny na polštinu sílí, svého vrcholu dosahuje okolo poloviny 14. stol. Do polštiny pronikají prvky právní terminologie, dále náboženské terminologie a prvky civilizační vrstvy slovní zásoby (jde často i o slova lat. a něm., ale pronikají do pol. čes. Prostřednictvím – *bakalarz*). Český vliv zprostředkovávaly zejména země slezské. Počátky vlastní polské literatury jsou pod silným vlivem českým.

